

George Weigel*

Etikos ir viešosios politikos centras, Vašingtonas, Kolumbijos apygarda, JAV

Vakarų skola Lietuvai, arba Lietuvos iššūkis Vakarams**

Dabartinė strateginė Vakarų demokratijų padėtis yra ir Vakarų nesėkmės suvokti moralinį-kultūrinį galutinės Šaltojo karo fazės aspektą rodiklis, ir civilizacijos dvasinės krizės, ištikusios Vakarų Europą paskutiniaisiais dešimtmečiais, atspindys. Todėl svarbu apžvelgti savitą 1989–1991 m. revoliuciją Vidurio ir Rytų Europoje ir buvusioje Sovietų Sąjungoje. Ši dramatišką Europos politikos pasikeitimą lėmė daug veiksnių, tarp jų ir JAV prezidento Ronaldo Reagano inicijuotas Vakarų persiginklavimas. Bet 1989–1991 m. politinė revoliucija taip pat buvo sąžinės revoliucijos Vidurio ir Rytų Europoje pasekmė, kur nacionalinės tapatybės ir kultūros atstatymas galiausiai lėmė pasipriešinimą švelniosios galios priemonėmis, kurioms griežtosios galios priemonės, paprastai komunistinių režimų naudojamos nuomonių skirtumams naikinti, negalėjo prilygti. Todėl Lietuva, kuri parodė dažnai ignoruojamą tiesą, kad lengvai nepasiduodanti tauta laikui bėgant gali sukelti politinius pokyčius, turi teisę priminti Vakarams, kad laisvė niekada nepasiekiamo veltui; kad žmogiškasis orumas, žmogaus teisės ir teisės viršenybė turi būti stiprios pilietinės visuomenės įtvirtintos kultūros srityje, kad būtų galima jas ginti politiškai ir karine jėga; kad moralinis reliatyvizmas yra nepatikimas pagrindas demokratinėms savivaldos institucijoms.

Įvadas

Man rašant šį straipsnį (2015 m. pabaigoje) pagrindinė saugumo architektūra (konceptijos, diplomatinė ir teisinė struktūra ir pajėgumai, leidę pasiekti pergalę Šaltajame kare ir kažkada atrode padėsiantys ilgai išlaikyti taiką ir demokratinę santvarką visoje Europoje), kuria Vakarai vadovavosi nuo 1947 m., dabar yra ardoma.

Ją dabar ardo Obamos administracija, kurios aukštesnes pareigas einantys veikėjai, atrodo, niekada nesuprato, kas yra Šaltasis karas pareigūnai ir kaip jis buvo laimėtas. Ją ardo ir Vakarų Europos valstybės, kurios neturi nei valios, nei, atsižvelgiant į jų nacionalinius prioritetus, resursų reikšmingai prisidėti prie taikos išlaikymo prie labiau nutolusių NATO sienų. Taip pat Vakarų sau-

* *George Weigel* – Vašingtono Etikos ir viešosios politikos centro nuspelnęs vyriausiasis mokslo darbuotojas, 23 knygų autorius, 2014 m. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos apdovanotas Lietuvos diplomatijos žvaigžde. Adresas korespondencijai: 1730 M Street N.W., Suite 910, Washington, DC 20036, U.S.A.; tel. 1-202-682-1200; el. p.: catholicstudies@eppc.org.

** Straipsnis parašytas specialiai „Lietuvos metinei strateginei apžvalgai“.

gumo architektūrą ardo ir Vladimiro Putino Rusijos revanšistinė politika, kur efektyvi NATO dekonstrukcija yra pagrindinis imperatyvas ir būtina sąlyga atkeičiant tai, ką prezidentas Putinas yra pavadinęs didžiausia strategine dvidešimtojo amžiaus katastrofa, būtent Sovietų Sąjungos žlugimą.

Jeigu šis išsigalėjęs neatsakingas Vakarų elgesys ir Rusijos agresija nebus sustabdyti, didelės viltys dėl taikos, saugumo ir laisvės Europoje, atsiradusios po 1989 metų revoliucijų Vidurio ir Rytų Europoje ir 1991 m. Sovietų Sąjungos suirimo, bus sužlugdytos ir, kaip parodė įvykiai po Ukrainos Maidano revoliucijos 2013–2014 m., gali būti pralieta daug kraujo. Kuo prie šitokio kurso pakeitimo galėtų prisidėti Lietuva, kaip NATO pasienio valstybė, turinti savitą istoriją ir Šaltojo karo patirtį?

Gali atrodyti keista kelti tokį klausimą, turint omenyje Lietuvos dydį, nesaugią padėtį ir ribotus resursus. Vis dėlto manau, kad klausimas yra svarbus ir ne tik Lietuvai. Todėl šio straipsnio sumanymas yra įteigti mintį, kad Lietuva turi daug ką, kuo galėtų prisidėti prie strateginės išminties atkūrimo Vakaruose. Bet forma, kuria pateiksiu savo pasiūlymą, yra labiau eseistinė negu analitinė, kaip ir tinka autoriui, kuris nėra karinis strategas, bet teologas ir popiežiaus biografas, seniai besidomintis pasaulio politika ir moraliniais katalikiško teisingo karo tradicijų pagrindais. Bet kuriuo atveju tikiuosi, kad šie pamąstymai bent šiek tiek prisidės prie strategijos idėjos formavimo, kai politinė ir karinė Vakarų vadovybė galvos apie ateitį, o Lietuva įneš aiškų indėlį į vakarietišką mąstymą.

1. Kaip aš atradau Lietuvą

Užaugau Baltimorėje, nors nedidelėje, bet gyvybingoje vieno iš Merilando valstijos miestų lietuvių ir amerikiečių bendruomenėje, kurios viešasis gyvenimas sukosi apie Šv. Alfonso bažnyčią miesto centre. Kai buvau jaunas, pagrindinis lietuvių ir amerikiečių bendruomenės veikėjas buvo kunigas Kazimieras Pugevičius, tarnavęs Šv. Alfonso parapijoje ir dirbęs vietiniame savaitiniame katalikiškame laikraštyje *Catholic Review*. Pirmą kartą sutikau Tėvą Cas, kaip jį visi vadino, 1960-aisiais ir nors negaliu tiksliai išskirti kurio nors konkretaus pokalbio su juo, vis dėlto tikriausiai jis paskatino mane domėtis lietuvių problemomis, kurios visai netikėtai labai suaktualėjo praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio viduryje.

Tuo metu konsultavau Siatle reziduojantį Respublikonų partijos kongresmeną, Johną Millerį, kuris, kaip ir aš, aistringai domėjosi JAV žmogaus teisių politika, kuri, kaip mes abu tikėjome, buvo vienas iš būdų siekti Vakarų pergalės Šaltajame kare. Artėjant Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejui 1987

metais, 1985 metais pasiūliau kongresmeniui Milleriui įkurti Jungtinių Amerikos Valstijų Atstovų Rūmuose Lietuvos katalikų religinės laisvės grupę, kuri remtų Lietuvos tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto kovą. Su jos heroiška veikla mane supažindino kunigas Kazimieras Pugevičius, kuriam Baltimorės arkivyskupas buvo leidęs visu etatu dirbti nevyriausybinėje Lietuvių katalikų religinės pagalbos organizacijoje Bruklina, Niujorke, kai Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo pradėta platinti *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*.

Padrąsintas kongresmeno Millerio nuvykau į Brukliną po daugelio metų vėl susitikti su Tėvu Cas ir informuoti jį apie mūsų viltis įtvirtinti JAV Atstovų Rūmuose Religinės laisvės Lietuvoje paramos grupę. Tėvas Cas sutiko žinią entuziastingai ir supažindino mane su dviem tuo metu jam dirbusiais jaunuoliais, Ginte Damušis ir Victoru Naku, kurie tapo mano draugais ir kolegomis šiame ir kituose Lietuvos rėmimo projektuose. Pugevičiui padedant, taip pat susitikau su vyskupu Pauliumi Baltakiu (O. F. M), kuris tuomet rūpinosi dvasinės pagalbos lietuviams, gyvenantiems už Lietuvos ribų, teikimu.

Kad būtų įkurta grupė, tetrūko tik surasti kongresmeniui Milleriui partnerį iš Demokratų partijos. Peržvelgus rinkėjų demografinės statistikos analizes kilo mintis, kad kongresmenas iš Klivlando Edwardas Feighanas galėtų tam pritarti. Taigi po to, kai Milleris paskambino kongresmeniui Feighanui ir trumpai nusakė planą, nuvykau susitikti su Feighano rinkimų štabo vadovu, tada menkai žinomą jaunu Demokratų partijos aktyvistu George'u Stephanopoulosu, kuris vėliau, dirbdamas Prezidento Billo Clintono padėjėju ir dažnai rodydamasis televizijoje, buvo daug kur minimas. George'as sutiko paskirti vieną asmenį iš savo štabo dirbti su manimi. Taip Lietuvos katalikų religinės laisvės grupė galėjo pradėti veikti.

Tuo metu trys pagrindiniai Lietuvių tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto veikėjai buvo sovietiniuose gulaguose lageriuose – vienuolė Nijolė Saldūnaitė, monsinjoras Alfonsas Svarinskas ir arkivyskupas Sigitas Tamkevičius, S. J. Todėl pirmiausia naujai susikūrusi grupė skyrė dėmesį tam, kad šie faktai būtų žinomi Kongrese ir ragino Jungtinių Amerikos Valstijų Valstybės departamentą ir Reagano administraciją daryti spaudimą Gorbačiovo režimui Sovietų Sąjungoje, kad būtų išlaisvinti kaliniai. Šį tikslą, padedant daugeliui kitų, galiausiai pasiekėme dar prieš žlungant Sovietų Sąjungai. Kongresmenai Milleris ir Feighanas taip pat rėmė mano parengtą Atstovų Rūmų rezoliucijos Nr. 192 „Dėl religinės laisvės ir kitų žmogaus teisių suvaržymo Sovietų okupuotoje Lietuvoje“ projektą. Atstovų Rūmų rezoliuciją Nr. 192 parėmė keturiasdešimt keturi Atstovų Rūmų nariai prieš minint 600-ąsias Lietuvos krikšto metines. Ta proga ši grupė taip pat finansavo didelį priėmimą ir susibūrimą Jungtinių

Amerikos Valstijų Kapitolijoje, kuriame įvairūs kongresmenai ir senatoriai kalbėjo gindami lietuvių religinę laisvę ir Lietuvos nepriklausomybę, o visą programą Lietuvoje tuo metu transliavo Laisvės radijas ir Laisvosios Europos radijas. Priėmimo ir susibūrimo pabaigoje Vyskupas Baltakis priėjo prie manęs ir su ašaromis akyse pasakė: „George’ai, visi Lietuvoje rytoj žinos apie tai.“

Lietuvos katalikų religinės laisvės grupė išliko aktyvi iki pat galutinės Šaltojo karo fazės. Pavyzdžiui, 1988 m. jos nariai padėjo platinti ir reklamavo leidinį *Kreipimasis dėl religinės laisvės Sovietų Sąjungoje Kijevo Rusijos krikščito tūkstantmečio proga* (angl. *An Appeal for Religious Freedom in the Soviet Union on the Occasion of the Millennium of Christianity in Kievan Rus’*), kurio projektą parengiau konsultuodamasis su akademikais, besispecializuojančiais Sovietų religijos politikoje. Šį kreipimąsi pasirašė beveik kiekvienas svarbesnis Jungtinių Valstijų religinis lyderis ir pateikė jį prezidentui Ronaldui Reaganui prieš 1988 m. viršūnių susitikimą Maskvoje. Temos iš šio kreipimosi buvo pakartotos įsimintinoje prezidento kalboje Maskvos Danilovo vienuolyne 1988 m. gegužės 30 d.

Vėliau man teko garbė susitikti su vienuole Nijole Sadūnaite, monsineru Alfonsu Svarinsku ir arkivyskupu Sigitu Tamkevičiumi, kai jie atvyko į Vašingtoną. Dar vieną progą susitikti su jais turėjau po daugiau nei dvidešimties metų (2013 m. rugsėjį), kai, eidamas Jono Pauliaus II biografo pareigas, pirmą kartą apsilankiau Lietuvoje tam, kad padėčiau Lietuvos Vyskupų konferencijai pažymėti dvidešimtąsias velionio popiežiaus vizito Lietuvoje metines. Daugelyje kalbų ir paskaitų Seime, Vilniaus ir Kauno katedrose ir Vilniaus universitete kalbėjau apie Jono Pauliaus II įsitikinimą, kad kaip anksčiau įvykusi sąžinės revoliucija praskynė kelią 1989 metų revoliucijai Vidurio ir Rytų Europoje, taip panaši sąžinės revoliucija paveikė Lietuvos išsilaisvinimą iš Sovietų Sąjungos 1990 metais ir padėjo Lietuvos žmonėms atsilaikyti prieš sovietų pastangas palaužti Lietuvos nepriklausomybės siekį. Šis vizitas man taip pat suteikė ilgai lauktą progą vykti į piligriminę kelionę į simbolinę Lietuvos sąžinės revoliucijos širdį – Kryžių kalną Šiauliuose, ir suteikė patirties, kurią vėliau panaudojau rašydamas atnaujinto ir papildyto savo knygos *Laiškai jaunajam katalikui*¹ leidimo skyriaus apie dvidešimtojo amžiaus katalikų kankinius pagrindinę dalį.

2. Kodėl Šaltasis karas pasibaigė taip, kaip pasibaigė

¹ George Weigel, *Letters to a Young Catholic*, New York: Basic Books, 2004.

Šios patirtys ir jų atsiminimai nebūtų niekam, išskyrus mane, itin įdomūs, jei ne vienas faktas: mano darbas dėl lietuvių religinės laisvės ir Lietuvos nepriklausomybės tapo neatsiejama galutinės Šaltojo karo fazės analizės, kurią aš pirmą kartą aprašiau knygoje *Galutinė revoliucija: rezistencijos bažnyčia ir komunizmo žlugimas* (manau, tai pirmoji knyga, pateikusi argumentus, kad Jonas Paulius II ir katalikų bažnyčia prisidėjo prie komunistinio režimo žlugimo) ir savo dviejuose Jono Pauliaus II biografijos tomuose: *Vilties liudijimas ir Pradžia ir pabaiga*², dalimi. Ši analizė, savo ruožtu, padėjo pagrįsti knygoje *Kubas ir katedra: Europa, Amerika ir politika be Dievo*³ išsakytas mintis. Toje knygoje aš pirmą sykį paskelbiau pavojų dėl dvasinių to, ką aš pavadinau Europos civilizacijos dvasinės būklės krize, šaknų. Tikėtina, kad ši krizė, kaip rašiau 2005 metais, turės apgailėtinas, net pavojingas geopolitines pasekmes. Šį spėjimą, deja, patvirtina paskutinių metų įvykiai.

Trumpai tariant, aštuntajame ir devintajame dešimtmečiais, remdamasis Lenkijos, Lietuvos ir kitų išsilaisvinsiu Vidurio Rytų ir Rytų Europos šalių patirtimi, sužinojau, kad materialusis Vakarų pergalės Šaltajame kare paaiškinimas yra nepakankamas. Sakydamas „materialusis paaiškinimas“, turiu omenyje tuos paaiškinimus, kurie sutelkė dėmesį vien į Sovietų Sąjungos nesugebėjimą vėlyvojo Brežnevo ir Andropovo-Černenkos-Gorbačiovo valdymo metais konkuruoti ekonomikos srityje (ir, atitinkamai, karinėje) strateginėje aplinkoje, kur naujai viešpatavo informacinės technologijos ir vyko kiti didžiuliai pokyčiai, sukelti mikroschemų ir optinio pluošto kūrimo ir tobulinimo pažangos.

Šie materialiniai paaiškinimai nėra beverčiai: aš laikau pagrįstu faktu tai, kad Reagano persiginklavimo programa Jungtinėse Amerikos Valstijose ir ypač Strateginės gynybos iniciatyva grėsė bankrotu ir taip jau pašlijusiai Sovietų Sąjungos ekonomikai, kuri paprasčiausiai negalėjo lygintis su Jungtinių Amerikos valstijų atitinkamų sričių pajėgumais. Tai suvokęs, Michailas Gorbačiovas buvo pasirengęs išlaisvinti Varšuvos sutarties organizacijos sąjungininkus iš Maskvos gniaužtų (ketinimas, kurį jis, atrodo, išsakė sąjungininkams jau 1986 metais) ir svarstyti kai kurių ekonominio ir politinio liberalizavimo formų taikymą pačioje Sovietų Sąjungoje (procesas, kurį jis klaidingai manė

² George Weigel, *The Final Revolution: The Resistance Church and the Collapse of Communism*, New York: Oxford University Press, 1992; George Weigel, *Witness to Hope: The Biography of Pope John Paul II*, New York: HarperCollins, 1999; George Weigel, *The End and the Beginning: Pope John Paul II – The Victory of Freedom, the Last Years, the Legacy*, New York: Doubleday, 2010.

³ George Weigel, *The Cube and the Cathedral: Europe, America, and Politics Without God*, New York: Basic Books, 2005.

galėsiąs valdyti per reformuoto komunizmo chimerą). Visa tai iš tiesų teisinga. Bet, kaip argumentavau aukščiau nurodytose savo knygoose, materialusis paaiškinimas neatsako į klausimą: „Kodėl Šaltasis karas baigėsi tada, *kai* jis baigėsi, ir taip, *kaip* jis baigėsi?“

Sovietų Sąjungos hegemonija Vidurio ir Rytų Europoje (dabar atrodo aišku) buvo pasmerktas sumanymas, turint omenyje aiškų ekonominį Sovietų Sąjungos nepajėgumą, t. y. Sovietų Sąjunga būtų vis vien žlugusi dėl savo pačios nepatikimumo ir vis labiau silpstančio gebėjimo varžytis su Vakarais. Bet kodėl tai nutiko 1989–1991, o ne 1999–2001, 2009–2011 ar netgi ne 2019–2021 metais? Ir kodėl Šaltasis karas baigėsi ir Sovietų Sąjunga žlugo be masinio smurto, kuris, deja, buvo įprastas metodas, siekiant dramatiškų socialinių pokyčių per visą kruviną dvidešimtąjį amžių.

Žiūrint pro šių klausimų prizmę, man atrodo, būtina atkreipti dėmesį į žmogaus teisių revoliuciją, kuri suintensyvėjo Sovietų Sąjungoje ir Varšuvos sutarties organizacijos šalyse po 1975 m. Helsinkio baigiamojo akto. Nėra abejonės, kad Leonidas Brežnevas 1975 m. rugpjūčio 1 d. pasirašė Helsinkio susitarimus tikėdamas, kad pasirašo Vidurio ir Rytų Europos „nuomos“ neribotam laikui dokumentą, tuo pat metu užtikrindamas Komunistų partijos vadovavimą Sovietų Sąjungoje ilgam taip, kaip buvo nuo Antrojo pasaulinio karo. Tačiau tikrovėje Helsinkio baigiamojo akto Trečiojo paketo žmogaus teisių nuostatos (kurias Brežnevas, matyt, manė turinčias ne daugiau įtakos Sovietų Sąjungai negu Visuotinė žmogaus teisių deklaracija) suteikė jėgų žmogaus teisių aktyvistams už geležinės uždangos. Lygiai taip pat svarbu, kad tai leido aktyvistams užmegzti naują ryšį su Vakarais. Ten buvo įkurtos įvairios Helsinkio monitoringo grupės, kurios pradėjo daryti spaudimą savo vyriausybėms, reikalauti, kad Maskva laikytųsi savo įsipareigojimų. Lietuvos tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas ir jo rėmėjai Vakaruose, tokie kaip Lietuvių katalikų religinė pagalba ir Lietuvių katalikų religinės laisvės grupė Jungtinių Amerikos Valstijų Atstovų Rūmuose, buvo vieni iš daugelio organizacijų, netikėtai skatinusių Helsinkio procesą.

Žinoma, šie dalykai nebuvo numatyti Helsinkyje, kai 1975 m. vasarą buvo pasirašytas Helsinkio baigiamasis aktas. Netgi ir aukšto rango pareigūnas kaip Henry Kissingeris rašė apie Helsinkio susitarimus ir galutinį jų poveikį: „Retai kada diplomatinis procesas taip išryškina žmogaus toliaregiškumo trūkumą.“⁴ Net Helsinkio baigiamojo akto vaidmens panaikinimas galutinėje Šaltojo karo fazėje nesumažina Vakarų lyderystės svarbos. Buvo labai svarbu, kad po Helsinkio baigiamojo akto pasirašymo Vakarams vadovavo tokie žy-

⁴ Henry Kissinger, *Years of Renewal*, New York: Simon & Schuster, 1999, p. 635.

mūs veikėjai, kaip Ronaldas Reaganas, Margaret Thatcher, Helmutas Schmidtas ir Helmutas Kohlis, kurie įvairiais būdais ir įvairiu laiku pradėjo tikėti, kad Šaltąjį karą galima laimėti, o ne paprasčiausiai prie jo prisitaikyti, ir kad Europos padalijimas, dėl kurio buvo susitarta Teherano ir Jaltos konferencijose po Antrojo pasaulinio karo, nėra galutinė struktūra tarptautinėje arenoje.

Ir vis dėlto šis svarbiausių Vakarų lyderių sąrašas (ir plačiąja prasme laisvės partijos lyderių) galutinėje Šaltojo karo fazėje būtų ne pilnas be popiežiaus Jono Pauliaus II. Iš tiesų Jungtinių Amerikos Valstijų svarbiausio Šaltojo karo istoriko, Jeilio universiteto auklėtinio Johno Lewiso Gaddiso, kuris nėra katalikas ir dėl to jo negalima apkaltinti šališkumu, knygoje *Šaltasis karas: nauja istorija* taikliai pastebėjo, kad „kai Jonas Paulius II pabučiavo žemę Varšuvos oro uoste 1979 m. birželio 2 d., jis pradėjo procesą, kurio dėka komunizmas Lenkijoje (ir galų gale visur kitur) turėjo pasibaigti.“⁵

Vienintelis draugiškas profesoriaus Gaddiso pataisymas būtų pakeisti veiksmažodį „pradėjo“ žodžiu „įžiebė“. Daug kas vyko Vidurio ir Rytų Europoje prieš Jono Pauliaus devynių dienų piligriminę kelionę į jo tėvynę Lenkiją 1979 m. birželio mėn.: Žmogaus teisių gynimo judėjimams, kuriuos pradėjo drąsūs disidentai visame regione, naujų jėgų suteikė Helsinkio baigiamasis aktas ir, kaip aš anksčiau minėjau, naujas politiškai svarbus ryšys su Vakarais per įvairias Helsinkio monitoringo grupes. Pirmasis *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos* leidimas, atspausdintas rašomosiomis mašinėlėmis ir slapta išplatintas visoje Lietuvoje ir Vakaruose, buvo išleistas 1972 m. kovo 19 d. ir pradėjo savo gyvavimą, kaip „samizdato“ žurnalas, vėliau tapęs ilgiausiai Sovietų Sąjungoje nepertraukiamai leidžiamu leidiniu. „Chartija 77“ buvo įkurta Čekoslovakijoje, o katalikų disidentų ir netikinčiųjų disidentų pokalbiai buvo surengti Lenkijoje. Tada po mėnesio, 1978 m. lapkričio 22 d., kai Jonas Paulius II aukojo savo kaip popiežiaus pirmąsias viešas mišias ragindamas nebijoti, buvo įkurtas Lietuvos tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas. Jis buvo įkurtas tuoj po to, kai Jonas Paulius II atsiunė į Vilnių padėti greta malonėmis garsėjančio Švč. M. Marijos Aušros Vartų Gailestingumo Motinos paveikslo purpurinę kardinolo pijusę. Tai reiškė naujojo Romos vyskupo dovaną ir pagarbos ženklą vietos Bažnyčiai, kuri, kaip ir kaimyninės Lenkijos Bažnyčia, buvo tapusi tautinės atminties ir tapatybės saugykla, komunistams bandant perrašyti Lietuvos istoriją ir perkurti lietuviškąjį identitetą. Toji maža raudona kardinolo pijusė turėjo nuolatos priminti, kad (kaip netrukus po išrinkimo Jonas Paulius II pasakė Asyžiuje) „Tylos Bažnyčia“ nebebus priversta tylėti, kadangi dabar ji

⁵ John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History*, New York: Penguin Press, 2005, p. 193.

kalbės – jo balsu⁶.

Taigi Vidurio ir Rytų Europoje įvyko daugybė nenumatytų dalykų, kai 1979 m. birželio 2 d. Jonas Paulius II atvyko į Lenkiją. Per šią ir kitas aštuonias dienas jis įžiebė ugnį ir uždegė ryškią sąžinės liepsną. Per visas devynias dienas, kurias Jonas Paulius II praleido Lenkijoje, jis nė karto nekalbėjo apie politiką ar ekonomiką. Juo labiau kad daugelį kartų kalbėdamas viena didžiąja tema, jis pasakė, kad „*Jūs* ne tie, ką *jie* sako jus esant. Leiskite priminti jums, kas jūs *iš tiesų* esate. Atgaukite savo autentiškąją kultūrą – savo tikrąją tapatybę – ir jūs atrasite tokias pasipriešinimo priemones, kokioms komunizmas neturės lygių.“⁷

Lietuvos (kaip ir Lenkijos) išsivadavimo pagrindas buvo nacionalinis dorovinis ir kultūrinis atsinaujinimas, kuris, kaip įprasta, įgavo tokį pavidalą, kurį čekų dramaturgas ir disidentas Václavas Havelas pavadino gyvenimu tiesoje. Jis rašė, kad gyventi tiesoje reiškia gyventi tarsi būtum laisvas gyventi ramiai, bet akivaizdžiai ignoruojant komunistinę melo kultūrą. Šią Havelas puikiai išanalizavo savo esė *Bejėgių galia*⁸. Gyvenimas tiesoje savo asmens, savo kultūros ir savo nacionalinio identiteto prasme buvo tikras pasipriešinimo ginklas, kurio komunizmas nebuvo pajėgus įveikti. Kodėl? Todėl, kad gyvenimas tiesoje buvo dvasinis ginklas, ir jo nebuvo galima įveikti pranašesne fizine jėga. Ir tas dvasinis ginklas laikui bėgant padės jį turintiems rasti tinkamas politines priemones kitokiai politinei kovai už laisvę.

Tuo ir tikėjo Jonas Paulius II, o XX amžiaus devintojo dešimtmečio įvykiai patvirtino jo tikėjimą.

Tokiu būdu Jono Pauliaus II strategija pavergtų Sovietų Sąjungos tautų atžvilgiu buvo, trumpai tariant, išskelti kultūrą. Jis tikėjo, kad kultūra yra ir buvo varomoji jėga per visą istoriją. Politika ir ekonomika yra svarbios, tačiau kultūra yra pati svarbiausia, nes kultūra yra dinamiškiausia žmogiškoji galia ir nacionalinio identiteto garantas. Taigi Šaltojo karo metu naudojant milžinišką fizinę galią (karines ir slaptosios policijos pajėgas, kurioms padedant komunistiniai režimai kontroliavo neramius gyventojus) Havelo *Bejėgių galia* (Jono Pauliaus II sąžinės revoliucija) buvo priimtina morališkai, strategiškai ir taktiškai.

Ji buvo priimtina morališkai, kadangi kvietė žmones priešintis komunizmui, gyvenant rezistencijos sąlygomis taip, kaip jie norėjo gyventi po ko-

⁶ See: George Weigel, *The End and the Beginning: Pope John Paul II – The Victory of Freedom, the Last Years, the Legacy*, Doubleday, 2010, p. 96.

⁷ See *ibid.*, p. 109–16.

⁸ The essay may be found in Václav Havel et al., *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*, Armonk, New York: M.E. Sharpe, 1985, p. 23–96.

munizmo – oriai, kad būtų nepažeidžiamos žmogaus prigimtinės ir neatimamos teisės ir valdoma teisingai, jiems sutinkant. Taigi gyvenimas tiesoje leido padėti pamatus sėkmingoms demokratinėms permainoms, suteikiant disidentams, vėliau tapusiems demokratinės ateities lyderiais, demokratinio proceso patirties.

Ji buvo priimtina strategiškai, kadangi nusitaikė į labiausiai pažeidžiamą komunizmo vietą – jo pretenzijas į aukščiausią moralę. Šios pretenzijos savo ruožtu rėmėsi komunistiniu tvirtinimu apie teisingai suvokiamą žmonių būseną ir istorijos dinamiką, kas savo ruožtu leido komunizmui reikšti pretenzijas į istorinį neišvengiamumą. Nors ir nenoriai sutikta su tokiu tvirtinimu, nes priešintis būtų beprasmiška. *Gyvenimas tiesoje*, atgautojoje nacionalinėje kultūroje ir tapatybėje glūdinti nacionalinė sąžinės revoliucija padėjo atskleisti komunistinės moralės ir istorinių pretenzijų tuštumą.

Taip pat ji buvo priimtina ir taktiškai, kadangi skaudi 1953 m. Rytų Vokietijos, 1956 m. Vengrijos ir 1968 m. Čekoslovakijos patirtis parodė, kad gyvenimo tiesoje ginklas buvo vienintelis ginklas, kuriuo galėjo pasinaudoti norintys pasipriešinti komunistinei jų laisvių uzurpacijai. Be to, tai buvo ginklas, kuris, pakeltas daugybės rankų, leido sudaryti naujas pasipriešinimo koalicijas: darbininkų ir intelektualų; miestiečių ir kaimo žmonių; tikinčiųjų ir netikinčiųjų (tų, kurie matytų vieni kituose tvirtų moralinių įsitikinimų žmones).

3. Pasipriešinimas leistinumui tironijai: nepakankamai išmoktos pamokos

Kitaip tariant, pamokos, kurią Jonas Paulius II pateikė pabrėždamas politinę Vidurio ir Rytų Europos istoriją, esmė buvo ta, kad moralinio ir kultūrinio pasipriešinimo priemonės gali būti veiksmingos, priešinant leistinumui tironijai – pati save sukūrusi tironija, kuriai veikiant mes įsitikiname, kad kai kuriems įvykiams negalime turėti įtakos (Teherano ir Jaltos padalijimas į dvi amžiams atskirtas stovyklas, priverstinis Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos valstybių inkorporavimas į Sovietų Sąjungą, Berlyno sienos atsiradimas), gali žlugti mums suvokus, kad pasipriešinimas leistinumui tironijai iš tiesų yra įmanomas, turint pakankamai strateginės ir taktinės išminties dėl pasipriešinimo priemonių.

Vėlgi, žinoma, daug kas pasikeitė Šaltojo karo baigiamosios fazės metu, nes gyvenimo tiesoje švelniosios galios taktika atsiskleidė strateginiame griež-

tosios galios kontekste: Amerikos vadovaujamas Vakarų perginklavimas, neleidęs 1989 m. Sovietų Sąjungai atsakyti taip, kaip ji buvo atsakiusi Rytų Vokietijoje 1953 m., Vengrijoje 1956 m. ir Čekoslovakijoje 1968 m. Joks rimtas istorikas negalėtų atmesti šios svarbios Šaltojo karo baigiamosios fazės dimensijos. Tačiau ši baigiamoji fazė vien tuo neapsiribojo. Griežtosios galios kontekstui suformavus strateginę aplinką taip, kad gyvenimo tiesoje švelnioji galia galėtų veikti, švelniosios galios sąžinės revoliucija ir stiprios pasipriešinimo koalicijos, kurias ji leido sudaryti, buvo tai, ko trūko 1953, 1956 ir 1968 m., o taip pat Lenkijos darbininkų sukilimuose 1970 ir 1976 m. Atsakymas į klausimą dėl griežtosios galios ir švelniosios galios santykio baigiamajoje Šaltojo karo fazėje yra „ir“, bet ne „arba“.

Vis dėlto daugeliui Vakaruose, kur politikos mokslas sumenkintas iki statistikos šakos, nepavyko to suprasti. Ir tai, kad daugelis Vakaruose nesuvokė moralinės-kultūrinės Šaltojo karo baigiamosios fazės dimensijos, turėjo strateginių pasekmių. Nes kai Ukrainoje 2013 m. vyko Maidano revoliucija, neatrodė, jog bent viena iš didžiųjų NATO ar Europos Sąjungos valstybių būtų įžvelgusios Maidano revoliucijos, įvykių Gdanskio laivų statykloje 1979 m. ir Vilniaus gatvėse 1990 m. panašumų, t. y. būtų pamačiusios sąžinės revoliuciją, kurią reikėjo remti, nes jos pagrindas buvo tai, ką Vakarai skelbė esant savo pamatinėmis vertybėmis – pagarba, tolerancija, žmogaus teisės ir demokratija. Nesugretinę šių įvykių, Vakarai iš esmės nieko nedarė, kad užkirstų kelią neteisėtai Rusijos Krymo aneksijai, ir nedaug tepadarė, reaguodami į Rusijos invaziją į Rytų Ukrainą. Dėl šios priežasties dalis šalies tapo nevaldoma, o visas Ukrainos nacionalinis pabudimas ir demokratinis proveržis atsidūrė pavojuje.

Lietuva buvo šio Vakarų aklumo išimtis iš dalies dėl to, jog atrodė, kad ji pati gali tapti kitu Vladimiro Putino taikiniu, ir dar iš dalies dėl to, kad kai kurie Lietuvos politikai vis gi suprato, kad šalies išsivadavimas 1990–1991 m. turėjo esminę moralinę-kultūrinę dimensiją. Taigi buvęs valstybės vadovas Vytautas Landsbergis, kalbėdamas apie Europos ateitį, paprašė savo tautiečius prisiminti tą naktį, kai bejėgių galia, pasireiškusi atgimusiu nacionaliniu identitetu ir kultūra, davė atkirtį brutaliai fizinei jėgai:

Turime prisiminti 1991 m. sausio 13-osios naktį, kai du pasauliai stojo vienas prieš kitą mūsų sostinėje Vilniuje. Vieną jų sudarė dešimtys tūkstančių Lietuvos piliečių, susirinkusių tą vėl vakarą. Anksčiau jie nepažinojo vieni kitų, bet stovėjo išvien, vienijami meilės, tačiau susidūrę su kitu pasauliu. Tą kitą pasaulį sudarė ginkluoti žmonės, užsienio kareiviai, niūrūs, stovintys glaudžiomis gretomis, žvelgiantys su šalta neapykanta, pilnomis paniekos akimis.

Tik keiksmažodžiai ir bjaurūs žodžiai girdėjosi iš agresorių, o tūkstančiai ginančiųjų televizijos bokštą meldėsi savo širdyse, o jų lūpos vieningai kartojo vieną paprastą žodį, išreiškiantį meilę mūsų tėvynei ir laisvės troškimą: *Lie-tu-va! Lie-tu-va! Taip, Lie-tu-*

va! Lie-tu-va! Žinoma, jie tarė Lietuvos vardą ne geografine prasme, bet todėl, kad jos įvardijimas skelbė, kad jie atmeta prievartą, kurią kentė, ir vergovę, kurią ji reiškė.

Mes, lietuviai, išgyvenome tą sausio 13-osios naktį, kadangi broliška meilė – laisvės meilė ir mūsų tėvynės meilė – nugulėjo tankus. Tokie dalykai nedažnai atsitinka. Supraskime šį liudijimą ir atsiminkime⁹.

Landsbergis baigė savo esė apie Europos ateitį, išreikšdamas viltį, kad Europos Sąjunga kurs savo ateitį ant tvirtų moralės ir kultūros pamatų, ir įspėja, kad reikia pasiekti „teikiantį vilčių pragyvenimo lygį“, „ne pasaulio parduotuvėse, bet mūsų širdyse.“¹⁰ Visgi ar tai nėra būtent tas demokratinis solidarumas (iš esmės, žmogiškasis solidarumas), kurio dažnai taip trūko ES ir NATO reaguojant į Rusijos agresiją Ukrainoje? Ar Vakarai pamiršo tą moralinę ir strateginę pamoką, kuri iškalta Korėjos karo veteranų memoriale Vašingtone: „Laisvė niekada neduodama veltui“? Pirmieji dveji Vakarų reakcijos į Rusijos agresijos Ukrainoje ir kitur metai rodo, kad šie klausimai nėra nepagrįsti.

4. Lietuvos iššūkis Vakarams

Galima manyti, kad Lietuva ir kitos šalys, tapusios Europos Sąjungos narėmis po Šaltojo karo, įstojo į ES įsivaizduodamos, kad moraliniai-kultūriniai Europos vienybės pamatai, kaip juos suvokė tokie Europos vienybės pradininkai, kaip Robertas Schumanas, Alcide de Gasperi ir Konradas Adenaueris, tebebuvo gana tvirti. Krikščionių demokratų valstybininkai prancūzas, gimęs Liuksemburge, italas, gimęs Tirolyje, kuris tada buvo Austrijos-Vengrijos dalis, ir vokiečiai iš Reino žemės suprato, kad dvidešimtojo amžiaus vidurio siaubas Europoje tik stiprės, jei nebus nieko daroma, kas atstatytų Europos vienybę, kuri pradėjo byrėti žlugus Frankų imperijai. Skilimas dar labiau sustiprėjo, prasidėjus Reformacijai ir atsiradus moderniai nacionalinei valstybei. Schumanas, de Gasperi ir Adenaueris mąstė gana realistiškai ir suvokė, jog neįmanoma atkurti krikščioniškų valstybių bendruomenės. Tačiau jie įsivaizdavo, kad kažkas panašaus į žemyno masto civilizaciją galėtų įgauti politinę formą, jei atkūrimo darbas prasidėtų, panaikinant konkurenciją dėl pagrindinių resursų (vadinasi, Europos anglių ir plieno bendriją), o vėliau išplečiant šį sumanymą iki bendros ekonominės erdvės (bendrosios rinkos). Šio pokarinės Europos projekto kūrėjai tikėjo, kad funkcinė ekonominė integracija nugludins aštrius nacionalizmo kampus. Dar daugiau – jų nuomone, senieji Europos kultūriniai ištekliai, įskaitant religiją ir pasitikėjimą žmogaus proto

⁹ Vytautas Landsbergis, *Crossroad of Europe*, Vilnius: EPP-ED, 2008, p. 180–81.

¹⁰ *Ibid.*, p. 181

galiomis, kuris pirmiausia pasireiškė filosofine forma Atėnuose, galėjo padėti sukelti naują paneuropietišką solidarumo jausmą, kuris ilgainiui įgautų savą politinę išraišką (tai, kas šiandien yra Europos Sąjunga).

Dabar atrodo aišku, kad problema yra tai, jog šiandienės Europos kūrėjai pasikloviė Europos kultūriniais pagrindais ir tai nebuvo tinkamas pasirinkimas. Išplėstoje Europos Sąjungoje jau buvo kalbama ne tik apie ekonominę integraciją, bet jau ir apie politinę integraciją. Europos kultūrą ėmė veikti skepticizmas dėl žmogiškojo gebėjimo neabejotinai pažinti bet ką, įskaitant moralines tiesas; nihilizmas, kurio dramatiškiausia išraiška buvo pirmoji istorijoje pačių žmonių sukelta „demografinė žiema“, kai bendrieji vaisingumo rodikliai visoje Europos Sąjungoje nukrito žemiau atsinaujinimo ribos ir liko tame lygyje; moralinis reliatyvizmas, leidęs atsirasti valstybės skatinamam politiniam korektiškumui Europoje (taip pažeidžiant tokias pagrindines žmogaus laisves, kaip žodžio ir religijos laisvė). Visa tai paliko Europą beginklę prieš kitus žemynus, visiškai kitaip suprantančius žmonijos ateitį, tarp jų ir prieš Putino Rusiją ir radikalųjį islamą. Ši kultūros krizė įgavo politinę išraišką, vykstant debatams dėl naujosios Europos Sąjungos konstitucijos sutarties, kur du žymiausi žemyno intelektualai Jürgenas Habermas ir Jacques'as Derrida išplatintame straipsnyje stengėsi įrodyti, kad naujoji išplėsta Europos Sąjunga turi būti neutrali pasaulėžiūrų atžvilgiu (tarsi galima būtų sukurti kokią nors stabilią demokratinę politinę bendruomenę, remiantis tokiu principiniu reliatyvizmu)¹¹.

Politiniai ženklai, įspėjantys apie šios civilizacijos moralinę krizę Europoje, kartu su Europos nenoru palaikyti minimalų tvarkos lygį pačios Europos kaimynystėje, pirmąkart pasirodė, kilus krizei dėl Jugoslavijos skilimo po Šaltoji karo – įvyko prognozuotas skilimas, su kuriuo Europa turėjo susitvarkyti, tačiau be Europos įsikišimo greitai virto humanitarine krize, kurią Europai pavyko tik iš dalies ir su didele amerikiečių karine pagalba suvaldyti, ir tik tuomet, kai genocidas jau seniai buvo vykdomas.

Šie ženklai tapo dar grėsmingesni, kai Prancūzijai, Nyderlandams, Belgijai, Didžiąjai Britanijai ir kitoms Europos Sąjungos valstybėms narėms nepavyko susidoroti su radikalojo islamo iššūkiu savo viduje ir įsigalint šariato teisei, leidžiančiai atvirai nepaisant nustatytų vietos įstatymų, draudžiančių prievartines santuokas, nužudymus dėl garbės, moterų genitalijų žalojimą ir panašiai, musulmonų dominuojamuose rajonuose.

¹¹ Cited in Gerald Owen, "Habermas + Derrida: Modernism a Beneficiary of War in Iraq," *National Post*, August 2, 2003.

Po to sekė Ukraina. Ir nors Europa sugebėjo įvesti ekonomines sankcijas Putino Rusijai dėl jos agresijos, neatrodė, kad ji ketina daryti ką nors daugiau netgi tada, kai Rusija savo veiksmais Kryme ir Rytų Ukrainos Donbaso regione išūliai pažeidė pamatinę tarptautinės teisės sienų neliečiamumo principą. Rusijos veiksmai kurstant vidaus nesutarimus Baltijos valstybėse, sulaukė labai mažai dėmesio Vakaruose ir kelė nerimą, kad į Rusijos agresiją Lietuvoje, Latvijoje ar Estijoje NATO nesureaguos, nors tai numatyta 5-ajame Šiaurės Atlanto sutarties straipsnyje – o tai būtų įsipareigojimo nutraukimas, kas *de facto* reikštų sėkmingiausio gynybinio aljanso istorijoje pabaigą.

Žinoma, Jungtinių Valstijų strateginis aklumas ir istorijos neišmanymas, valdant Obamai, labai padidino Europos saugumo pavojų, kurį sukėlė Putino Rusija – iš tiesų, dėl to paties neišmanymo ir aklumo buvo netikėtai pralaimėta Vidurio Rytuose, kai sąlygišką tvarką pakeitė mirtinas chaosas. Tačiau Obamos administracijos kursas galėjo tapti palankesnis, jei sprendžiant Ukrainos krizę, Europos Sąjungos ir Europos šalys NATO narės būtų ėmusios lyderiauti. Netgi tokiu atveju išlieka klausimas, kodėl Europa tokia bejėgė, kai jai gresia didžiausias nuo baisiausių Šaltojo karo dienų pavojus?

Mano manymu, Europa yra strategiškai akla ir politiškai bejėgė terorizmo ir Rusijos agresijos akivaizdoje dėl moralinės krizės. Ši krizė tapo tokia rimta, kad Europa netgi negali prisiversti apginti demokratinio gyvenimo būdo nuo naujosios autoritarinės Rusijos ir radikalojo islamo totalitarizmo. Europa neapsaugota politiškai ir fiziškai, kadangi ji nenori gintis morališkai ir kultūriškai.

Trumpai tariant, Europa tapo dekadentine. O kaip rodo Vakarų istorija nuo Romos imperijos iki Veimaro Respublikos, kultūros dekadansas neišvengiamai sukelia politinį dekadansą. Jeigu Europa nori rasti kitokį kelią, o ne tą, kuriuo eita anksčiau, jai reikia didelio moralinio ir kultūrinio atsinaujinimo, pagrįsto tauresniu laisvės, o ne savo norų tenkinimo supratimu.

Visa tai pabaigoje leidžia užduoti paskutinį klausimą: ką dėl to galėtų padaryti Lietuva?

Būdama NATO pasienio šalis narė, Lietuva, žinoma, turėtų raginti labiau padidinti NATO įrenginių ir personalo skaičių (įskaitant JAV šarvuotųjų brigadas) Baltijos valstybėse ir Lenkijoje, o taip pat raginti, kad sparčiau vyktų vakarietiškos žiniasklaidos informacijos sklaida, siekiant pasipriešinti Rusijos propagandos lavinai, kuri lydėjo Putino agresiją praeityje ir, atrodo, lydės ateityje. Lietuva taip pat galėtų paraginti persvarstyti neapgalvotus Obamos administracijos sprendimus dėl balistinių raketų gynybinių įrenginių Lenkijoje ir Čekijoje. Be to, Lietuva ir kitos NATO pasienio šalys narės turėtų paraginti

Aljansą iš naujo viešai ir nedviprasmiškai įsipareigoti, kad reikalui esant bus vykdomas Šiaurės Atlanto sutarties 5-asis straipsnis, taip būtų parodyta Rusijos Federacijos prezidentui Vladimirui Putinui NATO valstybių vienybė.

Lietuva prisidėtų prie Vakarų laisvės, jei primintų NATO partneriams neseną istorinę patirtį. Ta patirtis išmokė (ar neabejotinai turėjo išmokyti) Lietuvą, kad į didžiąją strategiją įeina ne tik svarstymai, kaip nacionalinė galia gali būti koordinuotai panaudota siekiant taikos, saugumo ir laisvės tikslų, bet kad ši galia apima ir moralinę ir kultūrinę savito Vakarų civilizacijos identiteto galią. Šis identitetas savo ruožtu nėra tik geografinis, etninis ar lingvistinis. Jį sudaro gyva visuomenės moralinė kultūra, kuri moko naujas kartas pagarbos kiekvienam žmogui, atsakomybės už bendrą tikslą, o ne tik už privačius ar asmeninius dalykus, savitvardos, solidarumo jausmo, kuris leidžia sukurti tikrą politinę bendruomenę, nepaisant religinių, šeiminių ar klasinių skirtumų.

Daugelis žmonių Europoje daug ką apie tai yra pamiršę. Dar daugiau žmonių Jungtinėse Amerikos Valstijose šiuo metu tai pamiršinėja. Po Sovietų Sąjungos žlugimo lietuviai tikriausiai galvojo (ir pagrįstai), kad Vakarai turi būti labai dėkingi Lietuvai, padėjusiai nuversti baisiausią tironiją istorijoje. Dabar, antrajame dvidešimt pirmojo amžiaus dešimtmetyje, Lietuvai yra iškilęs gal net dar didesnis iššūkis. Tie, kuriems rūpi Vakarų ateitis ir laisvės ateitis (ateitis, kuri, žlugus sovietų tvarkai, atrodė teikianti tiek vilčių), dabar turi žiūrėti į naujas Vidurio ir Rytų Europos demokratijas, kad primintų mums visiems, kad laisvė niekada nesuteikiama veltui ir kad laisvė, suprantama tik kaip kažkieno išduotas leidimas, visada bus atimta.

2015 m. lapkritis